

SPOŁECZNE ZAGADNIENIA KREACJI I ODNOWY PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

Dominika Pazder

Institut Architektury i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej,
ul. Nieszawska 13c, 61-021 Poznań
Institute of Architecture and Physical Planning, Faculty of Architecture, Poznan University of Technology
Nieszawska Str. 13c, 61-021 Poznań

Streszczenie. Artykuł porusza problematykę związaną ze społecznym wymiarem kreacji i odnowy przestrzeni miejskiej. Podkreślony został fakt, iż przestrzeń jest społecznie akceptowana wtedy, gdy otwiera się na użytkowników: ich preferencje, potrzeby i aspiracje. Odnosząc się do osiągnięć wybitnych badaczy, jak: Znaniecki, Jałowiecki, Wallis, Hall, Lynch, zwrócono uwagę na fakt oddziaływania przestrzeni na człowieka i wymiar społeczny jej kreacji i odnowy. Autor wskazuje także na potrzebę zwiększenia stopnia partycypacji społecznej w procesach rewitalizacji tkanki miejskiej.

Słowa kluczowe: przestrzeń społeczna, rewitalizacja, uspołecznienie procesu odnowy miasta

ASPEKT SPOŁECZNY KREACJI PRZESTRZENI MIASTA

Miasto stanowi strukturę, która stwarzając przestrzenne warunki dla rozwijania kontaktów, przyczynia się również do powstawania barier między ludźmi. Granice architektoniczne mogą bowiem jednocześnie wyznaczać przestrzenną autonomiczność poszczególnych grup społecznych lub środowisk, np. zawodowych. Architektura, w otoczeniu której żyje człowiek, ma zdolność podtrzymywania pewnych więzi społecznych, z jednoczesnym uwypukleniem niektórych barier, utrudniając lub uniemożliwiając w ten sposób rozwój zachowań, które w odmiennych warunkach dana społeczność byłaby zdolna rozwijać.

Wygląd przestrzeni miejskiej, określany jako image miasta, wiąże się nie tylko z zagadnieniami estetyki, ale przede wszystkim z aspektami humanistycznymi i społecznymi, gdyż znacząco wpływa na zachowania społeczne. Przestrzenie publiczne i prywatne, otwarte lub zamknięte, o wysokim poziomie artystycznym i estetycznym, generujące pozytywne doznania i przeżycia, jak i przestrzenie zdegradowane, w których panuje przestrzenny chaos, wywołujące negatywne odczucia – to wszystko, wpływając na samopoczucie użytkowników przestrzeni, przyczynia się do rozwijania lub utrudniania interakcji, kontaktów i więzi spo-

łącznych. W ten sposób architekci i urbaniści, kształtując przestrzeń miejską, oprócz nadawania jej określonych formy i funkcji, organizują życie społeczne i współuczestniczą w procesach identyfikacji i integracji.

Człowiek stara się organizować przestrzeń w taki sposób, aby odpowiadała jego podstawowym biologicznym i społecznym potrzebom, a także by zaspokajała wartości wyższe takie, jak: kultura, oświata, religia. Architektura powinna ten proces wspomagać: zadaniem architekta jest przewidywanie i wprowadzanie tych elementów i sposobów aranżacji przestrzeni, które zapewnią największą atrakcyjność (choć reakcja różnych grup na atrakcyjność przestrzeni jest zmienna oraz zależna od wielu czynników – w związku z czym należy mieć świadomość, iż społeczna akceptacja nigdy nie jest bezwzględna).

Architektura jest więc tym bardziej społecznie akceptowalna, im bardziej otwiera się na użytkowników, uwzględniając ich potrzeby, preferencje i aspiracje – np. K. Lynch za dobrą formę architektoniczną uznaje taką, która umożliwia nadawanie jej osobistych znaczeń i indywidualnych wartości jako uniwersalnych. Przestrzeń oddziałuje na człowieka, co można zaobserwować w jego zachowaniu, samopoczuciu i zdrowiu, nie jest to jednak oddziaływanie jednego miejsca, ale sumy miejsc, w obrębie których toczy się jego życie [Hall 1984].

Fot. 1. Przestrzeń publiczna otwarta, o wysokim poziomie artystycznym i estetycznym generują pozytywne doznania i przeżycia i przyczyniają się do rozwijania interakcji i kontaktów społecznych – rynek w Brugii (fot. D. Pazder)

Photo 1. Open public space of high aesthetic and artistic level evokes positive feelings and enables social interactions – an example of the market square in Brugges (photo by D. Pazder)

RELACJA CZŁOWIEK – PRZESTRZEŃ

Interesujący i wart zacytowania jest następujący podział czynników, wpływających na oddziaływanie i odbieranie przestrzeni przez człowieka [Ostrowska 1991], a są nimi m.in.:

- skala i czas, co wiąże się z koniecznością pokonywania przestrzeni w określonym czasie, otoczeniu i przy uwzględnieniu zróżnicowanego tempa życia,
- czynniki psychologiczne, jak: spostrzeganie, wrażenia, doznania, które przebiegają w sposób indywidualny i powiązane są z wartościami kulturowymi, etnicznymi, przyzwyczajeniami, nawykami,
- stwarzanie barier architektonicznych, urbanistycznych i komunikacyjnych,
- skupianie na danym obszarze różnych grup środowiskowych o odmiennych nawykach środowiskowych, gdyż w takim przypadku może wystąpić zjawisko współistnienia lub konfliktu i nietolerancji, które prowadzą do negatywnych zachowań, jak: niezadowolenie, konflikty, agresja.

Fot. 2. Właściwa skala i kompozycja założeń urbanistycznych, wielofunkcyjna i szeroka oferta to elementy wpływające na spotęgowanie pozytywnego wrażenia dośpołecznienia przestrzeni – ulica handlowa w Rotterdamie (fot. D. Pazder)

Photo 2. Proper scale and urban composition and the wide range of services provides the impression of a sociable space – an example of a street in Rotterdam (photo by D. Pazder)

Warto również podkreślić, iż istnieją cechy, które wpływają na spotęgowanie pozytywnego wrażenia „dośpołecznienia” przestrzeni. Wrażenie takie dają obszary, które wyróżniają się posiadaniem elementów krystalizujących plan zabu-

dowy, charakteryzują się właściwą dla człowieka skalą założeń, a także występowaniem cech indywidualizujących przestrzeń, szeroką ofertą usługowo-handlową oraz wykorzystaniem form naturalnych jako dopełnienia lub osnowy kompozycji, np. rzeźby terenu, istniejącej formy zieleni. W opozycji do nich znajdują się cechy, które wzmacniają negatywne wrażenie „niedospołecznienia” przestrzeni, związane z zachwianiem harmonii między potrzebami i możliwościami percepcji człowieka a przestrzenią, co wzbudza poczucie zagrożenia, wywołuje stres, apatię, bierność, jak i sprzyja zjawiskom patologii społecznej, buntu, agresji i negacji, a w skrajnych sytuacjach przyczynia się nawet do pogorszenia stanu zdrowia mieszkańców danej przestrzeni [Ostrowska 1991].

Przestrzenią dla człowieka jest miejsce, w którym on przebywa. Jest ono jednocześnie subiektywne i obiektywne. Każde miejsce stanowi odrębną i samodzielną jakość, a świadome doświadczenie miejsca, czyli przeżywanie jego treści jest zindywidualizowane, gdyż związane z odrębną jednostką. Miejsce jest więc ukonstytuowane w przeżyciu, a sposób istnienia miejsca musi być więc rozpatrywany w odniesieniu do odpowiadającego mu doświadczenia przestrzennego. Miejsce nie istnieje bowiem bez mieszkańca, a zamieszkiwanie możliwe jest dzięki miejscom właśnie. Powstała w XX w. koncepcja przestrzeni doświadczonej, określa ją jako swoisty byt lub pewną treść, które mają określony sposób istnienia, a nie są tylko jednorazowym doznaniem ludzkiej psychiki. Przestrzeń doświadczona nie jest zatem tym samym, co przeżycie związane z jakąś konkretną przestrzenią. W tym ujęciu miejsce, jako pewna treść duchowa, implikuje inne rozumienie znajdowania się w przestrzeni niż tylko fizyczne przebywanie w niej. Relacja między człowiekiem a miejscem okazuje się być rodzajem harmonijnego współistnienia, w którym następuje wzajemne współokreślenie się. Bycie człowieka w przestrzeni jest więc zarazem byciem przestrzeni w nas. Człowiek, poznając i doświadczając bogactw duchowych miejsc, równocześnie buduje i rozszerza swoje wnętrze. Miejsce nie jest więc człowiekowi dane, to człowiek sam je odczytuje i ukonstytuowuje, rozszerzając lub zawężając swoje przestrzenie i określając ich jakości. Istota ludzka, mając więc zdolność tworzenia miejsc, przyjmuje w ten sposób odpowiedzialność za ich jakość. Odpowiedzialność za miejsca jest jednocześnie samoodpowiedzialnością ludzką, gdyż to *gdzie* przebywamy stanowi o tym, *kim* jesteśmy [Buczyńska-Garewicz 2006].

PRZESTRZEŃ SPOŁECZNA – STAN BADAŃ

Przestrzeń ma wiele znaczeń, można ją rozpatrywać w różnych aspektach i w powiązaniu z różnymi dziedzinami wiedzy. Wymiar przestrzenny dla architektów i urbanistów odgrywa rolę nadrzędną, jednak równie ważny jest aspekt społeczny, gdyż to właśnie człowiek, wraz ze swoimi aspiracjami, potrzebami i preferencjami, jest odbiorcą przestrzeni miejskich.

Florian Znaniecki [1938] był jednym z pierwszych badaczy, którzy odróżnili przestrzeń w ujęciu fizycznym od przestrzeni w ujęciu społecznym. Swoje założenia sformułował on na podstawie teorii kultury i teorii grup społecznych. Analizując zagadnienie społecznego doświadczania przestrzeni, Znaniecki zastąpił pojęcie przestrzeni „wartościami przestrzennymi”, które oznaczały miejsca zajęte lub puste, wnętrza ciasne lub przestrzenne, a także „zewnątrza”: siedziby, okolice, ośrodki, granice, tereny wymierzone i niewymierne przestworza, strony, dalekości, bliskości, perspektywy, drogi, bezdroża itd. Każda z tych wartości przestrzennych wchodzi w skład jakiegoś nieprzestrzennego systemu wartości (np. religijny, estetyczny, ekonomiczny czy społeczny), uzyskując w ten sposób odpowiednią treść i znaczenie.

Fot. 3. Człowiek jest najważniejszym odbiorcą przestrzeni, relacja między człowiekiem a przestrzenią umożliwia wzajemne współokreślanie się – plac przed głównym dworcem kolejowym w Sztokholmie (fot. D. Pazder)

Photo 3. A man as the most important user of the city space, the relationship between people and space enables mutual identification – square in front of the Central Station in Stockholm (photo by D. Pazder)

Bogdan Jałowiecki również podkreślał wymiar społeczny przestrzeni, opisując ją jako dobro – ograniczone i nieodnawialne, które stanowi pole realizacji możliwości ludzi, którzy ją wytwarzają, konstruując kulturowo i społecznie. W takim ujęciu przestrzeń nie jest tylko sceną, na której toczy się życie gospodarcze, społeczne, polityczne i kulturalne, ale pełni ona rolę czynnika aktywnego, modyfikującego powyższe procesy. Zarówno wytwarzanie przestrzeni, jak i jej użytkowanie są zdeterminowane społecznie. Przestrzeń jest przyswajana przez użytkowników poprzez ich relacje z formami materialnymi, które posiada-

ją przypisane im funkcje i znaczenia, ale także podczas interakcji z innymi ludźmi. Ludzie wytwarzają swoją przestrzeń, która stając się materialnym kadrem życia, warunkuje zachowania ludzkie poprzez ilość, jakość i dostępność miejsc, w których mogą oni zaspokajać swoje potrzeby. Co bardzo istotne, przestrzeń ma zarówno wymiar materialny, jak i symboliczny, gdyż naznaczona jest przez emocje, uczucia i wartości [Jałowiecki 1984].

Aleksander Wallis [1990] określił przestrzeń społeczną jako przedmiot czterech, powiązanych ze sobą procesów: poznawania, wartościowania, kształtowania i użytkowania. Indywidualne doświadczenia i preferencje poszczególnych jednostek i grup społecznych przyczyniają się do kształtowania związanych z przestrzenią obyczajów i wartości. Miasto tworzą dwa powiązane ze sobą, ale zachowujące autonomiczność systemy: urbanistyczny, czyli struktura przestrzenna miasta oraz społeczny, na który składa się zbiorowość użytkowników miasta. Obydwa systemy uwarunkowane są przeszłością – wydarzeniami historycznymi lub przeżyciami ludzi o różnych społecznych rodowodach. Budowa podsystemu urbanistycznego odzwierciedla strukturę społecznego, a z kolei funkcjonowanie społeczeństwa jest w jakimś stopniu zależne od formy i budowy miasta. Ważne jest, aby podkreślić fakt, iż miasto przyjmuje zmiany o wiele wolniej niż społeczeństwo i z tego też względu konieczne jest wprowadzenie mechanizmów regulujących, opartych na dwóch procesach: poznawania i wartościowania poszczególnych przestrzeni miasta. Stanowić to może podstawę podejmowania i racjonalizowania decyzji o zachowaniach przestrzennych, czyli takich, które ukierunkowują sposoby kształtowania i użytkowania miasta.

ASPEKT SPOŁECZNY W PROCESACH ODNOWY PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

Podsystem urbanistyczny służy wyznaczaniu miejsc lokalizacji wszystkich funkcji w mieście: mieszkalnictwa, pracy, nauki, oświaty, administracji, handlu i usług itd. Każdy z podstawowych obszarów miasta, a więc: dzielnice mieszkaniowe, obszary śródmieścia i centrum, strefy peryferyjne i przejściowe, charakteryzuje się odmienną formą architektoniczną, urbanistyczną i funkcjonalną, liczbą oraz składem zawodowym i demograficznym mieszkańców i użytkowników, inną ofertą administracyjną, usługową i handlową. Różnice te wpływają na odmienną przebieg takich zjawisk, jak: procesy tworzenia się, funkcjonowania i rozpadania grup społecznych, procesy społecznej integracji i identyfikacji, procesy poznawcze, kształtowanie systemów wartości, stylów życia i społecznych ideologii.

W społeczeństwie miejskim można wyróżnić zbiorowości społeczne, które przynależne są określonemu obszarowi, a są to m.in.: mieszkaniowe, związane z określoną instytucją permanentnie (np. z zakładem pracy) lub tymczasowo (np. z ośrodkiem sportowym). Struktura społeczna miasta jest bardzo złożona. Skła-

dają się na nią zbiorowości o różnych funkcjach i formach społecznej organizacji, odmiennym stosunku do swych obszarów, a tym samym niejednakowych zasadach kierujących ich przestrzennymi zachowaniami. W mieście, przedstawiciele różnych zbiorowości odnajdują wiele elementów, które pozwalają im na identyfikowanie się z miastem, gdyż mają oni możliwość publicznego ujawnienia swoich uczuć: ambicji, aspiracji i swojej obecności. Miasto daje możliwość kształtowania dzielnic, miejsc i zakątków w taki sposób, aby odpowiadały one potrzebom użytkujących je grup społecznych, choć nie istnieje jeden wspólny dla wszystkich wzór korzystania z miasta [Wallis 1971, 1990].

Z tego też powodu, tak istotne w procesie kreacji nowych przestrzeni miasta i rewitalizacji istniejących, jest zwiększenie stopnia partycypacji społecznej, szczególnie na poziomie lokalnym. Stworzenie lokalnej społeczności szansy wypowiedzenia się na temat zmian w przestrzeni, której jest bezpośrednim użytkownikiem, jest niezbędne dla prawidłowego przebiegu procesów odnowy i zakończenia ich sukcesem. Odbywać się to powinno w pierwszej fazie tworzenia programu rewitalizacji, aby lokalna społeczność miała szansę zaprezentowania swojego punktu widzenia, określenia swoich potrzeb, preferencji i aspiracji. Dzięki udziałowi w procesie tworzenia programów odnowy, społeczność miała szansę wyrobienia w sobie poczucia współodpowiedzialności za przestrzeń, co jest szczególnie ważne na etapie oddania danego obszaru do użytkowania. Programy rewitalizacyjne, choć i tak ich ostateczna forma jest wynikiem decyzji jednostek publicznych, wymagają więc konsultacji i akceptacji społecznej.

Obowiązująca Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym zawiera zapis o obowiązku poddania konsultacji społecznej dokumentów planistycznych (studium i planu miejscowego)¹ będących w fazie przygotowania. Udział lokalnych społeczności wyraża się możliwością zgłaszania wniosków, poprawek i sprzeciwu. Dzięki temu zapewniona jest partycypacja społeczna w planowaniu przestrzennym, ale ogranicza się jedynie do opiniowania wstępnie przyjętych założeń, w czasie udostępnienia ich na ustawowo określony czas, do wglądu publicznego. Obecnie do opiniowania projektu studium zobowiązane są jedynie organy zarządzające na różnych szczeblach hierarchii, jak np. gminna komisja urbanistyczno-architektoniczna, zarząd województwa, wojewoda, starosta powiatowy itd. Nie ma zaś obowiązku poddawania dokumentów planistycznych szerszej konsultacji społecznej, co z pewnością byłoby ważnym uzupełnieniem procesów planowania i gospodarowania przestrzenią.

Partycypacja społeczna powinna przede wszystkim dotyczyć tych grup społecznych, które bezpośrednio uczestniczą w procesie planistycznym lub będą odczuwać skutki określonych decyzji. Należą do nich mieszkańcy danej gminy, poszczególne grupy interesów: właściciele nieruchomości lub gruntów, użytkownicy dróg, ale też osoby starsze i niepełnosprawne, podmioty gospodarcze-

¹ Wnioski dotyczące studium może wnieść każdy (art. 11), natomiast do planu miejscowego „każdy, kto kwestionuje ustalenia przyjęte w projekcie planu” (art. 18).

potencjalni inwestorzy, deweloperzy, miejscowi politycy oraz przedstawiciele środowisk naukowych i kulturalnych.

Udział tych grup w procesie planowania powinien odbywać się już na poziomie tworzenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania oraz planów miejscowych. Odpowiednia organizacja udziału społecznego jest również bardzo istotna, choćby z tego względu, że w uprzywilejowanej sytuacji są te podmioty, które mają wysoką pozycję społeczną lub kapitał, co może prowadzić do nadużyć i manipulacji, mających na celu realizację potrzeb tylko wąskiej, wybranej grupy społecznej. Ważne jest też przygotowanie przedstawicieli samorządów terytorialnych do takiej współpracy tak, aby osiąganie korzyści indywidualnych czy realizacja interesów poszczególnych partii politycznych nie stały się przeszkodą w realizacji korzyści ogólnospołecznych.

PIŚMIENNICTWO

- Buczyńska-Garewicz H., 2006. *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Kraków.
- Hall E.T., 1984. *Poza kulturą*. Warszawa.
- Jałowiecki B., 1984. *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*. Warszawa.
- Ostrowska M., 1991. *Człowiek a rzeczywistość przestrzenna*. Szczecin.
- Wallis A., 1971. *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*. Warszawa.
- Wallis A., 1990. *Socjologia przestrzeni*. Warszawa.
- Znaniecki F., 1938. *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*. Poznań.

SOCIAL ASPECTS OF THE CITY SPACE CREATION AND REVITALIZATION

Abstract. The following paper deals with the questions of the city space creation and revitalization. It is accentuated that the city space must be open to the people's needs, preferences and aspirations because only in this way city space could be accepted by its users. According to the outstanding researchers as: Znaniecki, Jałowiecki, Wallis, Hall, Lynch, the author focused main attention on the aspects of the influence of the city space on its users. There was also underlined the need of increasing the social participation in the city revitalization process.

Key words: Social city space, revitalization, social participation in the city revival process